

УДК 330.59:331.5:364.4
DOI: 10.31732/2663-2209-2025-77-147-154

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Роман Стуга

Аспірант кафедри економіки та фінансів, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: StuhaRL@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7432-4261>

SOCIAL INCLUSION AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT: PROBLEMS AND PERSPECTIVES FOR UKRAINE

Roman Stuga

Doctorate Student of the Department of Economics and Finance, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: StuhaRL@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7432-4261>

Анотація. У статті доведено, що соціальна інклюзія є важливим чинником економічного розвитку України, оскільки сприяє розширенню трудового потенціалу, зниженню рівня бідності та забезпеченню соціальної стабільності. Обґрунтовано необхідність інтеграції соціально вразливих груп у економічні процеси шляхом розширення можливостей зайнятості, підвищення доступу до освіти, підприємницької діяльності та фінансових ресурсів. Розкрито причинно-наслідкові зв'язки між рівнем соціальної інклюзії та темпами економічного зростання, що свідчить про значний потенціал інклюзивної економіки для забезпечення сталого розвитку країни.

У статті проаналізовано основні виклики, які постають перед Україною в умовах структурних економічних трансформацій, включаючи наслідки війни, демографічні зміни, цифровізацію та зростання рівня соціальної нерівності. Доведено, що відсутність ефективних механізмів залучення соціально вразливих груп у господарське життя негативно впливає на рівень продуктивності праці, інноваційний потенціал та загальний рівень добробуту населення. Особливу увагу приділено міжнародному досвіду в сфері соціальної інклюзії, що може бути адаптований до українських реалій.

Обґрунтовано роль державної політики у стимулюванні соціальної інклюзії через розширення доступу до ринку праці, підтримку малого та середнього бізнесу, розвиток цифрових технологій та реформування освітньої системи. У статті проаналізовано динаміку деяких соціально-економічних показників в Україні, що характеризують рівень соціальної інклюзії, зокрема, показники інклюзивної освіти та доступу до фінансових послуг, коефіцієнт Джині тощо.

Доведено, що соціальна інклюзія має стати стратегічним пріоритетом державної політики України в контексті повоєнного відновлення. Запропоновано комплекс заходів, які сприятимуть підвищенню рівня соціальної інклюзії населення, зокрема розвиток програм перекваліфікації для внутрішньо переміщених осіб, стимулювання підприємницької активності серед соціально вразливих категорій, впровадження цифрових рішень для розширення доступу до фінансових ресурсів та реформування системи соціального захисту. Реалізація таких заходів сприятиме формуванню стійкої соціально-економічної моделі розвитку, що відповідатиме сучасним викликам та європейським стандартам.

Ключові слова: соціальна інклюзія, економічний розвиток, ринок праці, соціально-економічна нерівність, освітня інклюзія, фінансова інклюзія, інклюзивна економіка, державна політика.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 1, **бібл.:** 17

Abstract. The article proves that social inclusion is a crucial factor in Ukraine's economic development, as it contributes to expanding labor potential, reducing poverty levels, and ensuring social stability. The necessity of integrating socially vulnerable groups into economic processes is substantiated by expanding employment opportunities, improving access to education, entrepreneurship, and financial resources. The causal relationships between the level of social inclusion and the pace of economic growth are revealed, highlighting the significant potential of an inclusive economy in ensuring the country's sustainable development.

The article analyzes the main challenges faced by Ukraine amid structural economic transformations, including the consequences of war, demographic changes, digitalization, and increasing social inequality. It is proven that the lack of effective mechanisms for engaging socially vulnerable groups in economic activities negatively impacts labor productivity, innovation potential, and the overall well-being of the population. Special attention is given to international experience in social inclusion, which can be adapted to Ukrainian realities.

The role of state policy in promoting social inclusion is substantiated through expanding access to the labor market, supporting small and medium-sized enterprises, developing digital technologies, and reforming the education system. The article examines the dynamics of several socio-economic indicators in Ukraine that characterize the level of social inclusion, including indicators of inclusive education, and access to financial services, Gini coefficient etc.

It is proven that social inclusion should become a strategic priority of Ukraine's state policy in the context of post-war recovery. A set of measures is proposed to enhance the level of social inclusion of the population, including the development of retraining programs for internally displaced persons, stimulation of entrepreneurial activity among socially vulnerable categories, implementation of digital solutions to expand access to financial resources, and reform of the social protection system. The implementation of such measures will contribute to the formation of a stable socio-economic development model that meets modern challenges and European standards.

Keywords: social inclusion, economic development, labor market, social and economic inequality, educational inclusion, financial inclusion, inclusive economy, state policy.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 17

Постановка проблеми. Соціальна інклюзія як чинник економічного розвитку України привертає значну увагу науковців та практиків у зв'язку з викликами, що постають перед національною економікою в умовах глобалізації, європейської інтеграції та необхідності переходу до моделі сталого розвитку. Це явище охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із залученням усіх громадян, незалежно від їхніх соціальних, демографічних чи фізичних особливостей, до економічних, соціальних, політичних процесів. Недостатня реалізація принципів інклюзії може призвести до маргіналізації значних груп населення, що, своєю чергою, знижуватиме загальний рівень продуктивності праці, обмежуватиме інноваційний потенціал суспільства та спричинятиме нерівномірний розподіл економічних благ.

У контексті структурної трансформації економіки України соціальна інклюзія набуває особливої ваги. Демографічні зміни, міграційні процеси, цифровізація та виклики, пов'язані з наслідками війни, впливають на становище соціально вразливих груп, зокрема людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечених верств населення та молоді. Вони стикаються з численними бар'єрами на ринку праці, в освіті, доступі до фінансових ресурсів та підприємницької діяльності. Відсутність ефективних механізмів їхнього залучення до економічного життя не лише поглиблює соціальну нерівність, а й гальмує розвиток людського капіталу, який є одним із ключових чинників зростання ВВП.

Дослідження соціальної інклюзії як детермінанти економічного розвитку передбачає комплексний підхід, що включає аналіз чинників, які сприяють чи,

навпаки, перешкоджають включенню вразливих верств у соціально-економічні процеси. Важливим аспектом є вивчення міжнародного досвіду у сфері інклюзивної економіки та можливостей його адаптації до українських реалій. Водночас необхідно оцінити ефективність державної політики у сфері соціальної інклюзії, зокрема заходів, спрямованих на стимулювання зайнятості, підтримку підприємництва, реформування освітньої системи та розвиток цифрових технологій, які можуть зменшити бар'єри для участі громадян у господарському житті.

Таким чином, дослідження зосереджується на визначенні та обґрунтуванні механізмів інтеграції соціально вразливих груп у економічні процеси України. Важливо розкрити причинно-наслідкові зв'язки між рівнем соціальної інклюзії та економічним зростанням, окреслити потенційні ризики та перешкоди, а також запропонувати дієві заходи політики, спрямовані на створення інклюзивного економічного середовища. Розв'язання цієї проблеми сприятиме формуванню стійкої соціально-економічної моделі розвитку України, яка відповідатиме сучасним викликам та інтегруватиме принципи рівності, доступності та залученості в усі сфери суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність соціальної інклюзії дозволяє виділити широке коло дотичних до неї питань, таких як розвиток соціального підприємництва, фінансову інклюзію та забезпечення рівного доступу вразливих груп населення до економічних ресурсів. Красота та Андреева (2021) розглядають соціальне підприємство як дієвий інструмент економічної інтеграції соціально незахищених верств у період

нестабільності. Світовий банк (2021) та Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD, 2022) наголошують на необхідності розробки інклюзивних соціальних політик для економічного відновлення України, зокрема шляхом покращення зайнятості та доступу до освіти. Григор'єва (2024) аналізує перспективи становлення інклюзивної економіки в Україні, акцентуючи увагу на необхідності державної підтримки відповідних ініціатив. Науменкова та Міщенко (2021) підкреслюють значення цифрової фінансової інклюзії як механізму розширення доступу до фінансових послуг для малозабезпечених груп. Водночас, Сен (1999) і Стігліц (2015) у своїх працях наголошують на взаємозв'язку між економічною нерівністю та соціальною інклюзією, обґрунтовуючи необхідність державного регулювання для зменшення економічних дисбалансів. Водночас, сучасні умови та перспективи повоєнного відновлення загострюють актуальність та зміщують певні акценти в дослідженні економічної ролі соціальної інклюзії.

Формулювання цілей статті.

Метою даного дослідження є формулювання теоретичного підґрунтя ідентифікації поняття соціальної інклюзії та аналітична характеристика її розвитку в Україні. Досягнення мети здійснено шляхом огляду наукової літератури за темою дослідження, формулюванням окремих власних узагальнень відносно сутності соціальної інклюзії та аналізу відповідних статистичних даних, котрі можуть охарактеризувати дане поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні соціально-економічні трансформації, які відбуваються в умовах глобалізації, цифровізації та зростаючих викликів соціально-економічної нерівності, визначають необхідність переосмислення традиційних підходів до розвитку економіки. Одним із ключових факторів, який впливає на ефективність економічних процесів, є рівень соціальної інклюзії. У міжнародній практиці соціальна інклюзія розглядається не лише як елемент

соціальної політики, а й як стратегічний напрям економічного зростання, що базується на залученні всіх груп населення до соціально-економічної, політичної та громадської діяльності.

Поняття соціальної інклюзії в наукових дослідженнях має різні інтерпретації залежно від контексту, у якому воно розглядається. З одного боку, соціальна інклюзія визначається як процес інтеграції вразливих груп населення у суспільне життя, що передбачає створення умов для їхньої активної участі в економічних процесах (Швець & Белоусов, 2018). З іншого боку, вона розглядається як цілісна стратегія, що включає заходи з подолання бідності, забезпечення доступу до освіти, медицини, фінансових ресурсів та можливостей підприємництва (Науменкова & Міщенко, 2021).

Західні економісти, зокрема Сен (1999) та Стігліц (2015), наголошують на тому, що соціальна інклюзія є необхідною передумовою стійкого економічного розвитку. Вони підкреслюють, що економічні системи, які не забезпечують рівних можливостей для всіх громадян, стикаються з проблемами низької продуктивності праці, високого рівня безробіття та нестабільності на ринку праці. Водночас, країни, що впроваджують політику соціальної інклюзії, демонструють вищі темпи економічного зростання та стабільність соціально-економічної системи.

У вітчизняній науковій літературі проблема соціальної інклюзії аналізується переважно у контексті державної політики, ринку праці та подолання соціальної нерівності. Дослідження українських учених, зокрема Гейця (2018), Григор'євої (2024) і Науменкової та Міщенка (2021), свідчать про необхідність розширення підходів до соціальної інклюзії, враховуючи особливості економічного розвитку України, а також на тлі наслідків повномасштабної війни та актуальних викликів у сфері зайнятості.

Аналіз українських досліджень (Гець, 2018; Григор'єва, 2024; Науменкова & Міщенко, 2021; та ін.) свідчить, що

соціальна інклюзія у національній економічній системі має певні особливості, які зумовлені історичним розвитком, структурою ринку праці та сучасними кризовими явищами. Вітчизняні вчені зазначають (Григор'єва, 2024), що рівень соціальної інклюзії в Україні значною мірою визначається доступністю ринку праці, можливостями для професійного розвитку, ефективністю соціального захисту та рівнем державної підтримки економічної активності населення. Зокрема, Геєць (2018) підкреслює, що проблеми соціально-економічної нерівності, які загострилися в умовах війни, потребують кардинальних змін у політиці соціальної інклюзії, зокрема через розширення доступу до освітніх програм, стимулювання підприємницької діяльності та модернізацію ринку праці.

Красота (2021) визначає соціальну інклюзію як «соціально-економічні відносини з приводу досягнення такої бажаної ситуації, за якої всі члени суспільства мають достатні можливості й реальний доступ до споживання благ й користування ресурсами, до трудової та/або підприємницької діяльності, до участі в процесах управління та в усіх сферах життя суспільства. Це відносини щодо включення окремих осіб та спільнот в суспільне (економічне, громадянське, політичне тощо) життя на основі рівності базових умов, участі та довіри» (с.49). Згідно з дослідженнями міжнародних організацій, таких як Світовий банк (2021) та Організація економічного співробітництва і розвитку (OECD, 2022), рівень соціальної інклюзії безпосередньо впливає на продуктивність економіки, розвиток людського капіталу та довгострокову соціальну стабільність.

Соціальна інклюзія справляє багатомірний вплив на економічний розвиток. Передусім вона сприяє підвищенню продуктивності праці шляхом залучення до економічної діяльності соціально вразливих груп населення, що, у свою чергу, збільшує загальну економічну активність та розширює податкову базу. Крім того, забезпечення соціальної інклюзії

сприяє зниженню рівня соціально-економічної нерівності, що позитивно впливає на рівень споживання та інвестиційну активність населення. Важливим є також аспект зменшення державних витрат на соціальне забезпечення, оскільки ефективна політика соціальної інклюзії сприяє підвищенню рівня самозайнятості та зменшенню залежності громадян від державних трансфертів.

В Україні питання соціальної інклюзії набуває особливої актуальності в умовах воєнного конфлікту та необхідності повоєнного відновлення економіки. Війна призвела до значного зростання рівня соціальної нерівності, втрати робочих місць, зниження доходів населення та міграційних процесів, що потребує кардинальних змін у соціально-економічній політиці держави.

Умови сьогодення актуалізують необхідність розширення можливостей працевлаштування для внутрішньо переміщених осіб та ветеранів, створення нових механізмів підтримки малого та середнього бізнесу, розвитку інклюзивної освіти та цифрової трансформації державних послуг. Важливим завданням для України є також реформування системи соціального захисту таким чином, щоб вона не лише забезпечувала базові соціальні гарантії, а й стимулювала економічну активність населення.

Попри численні виклики, соціальна інклюзія може стати важливим чинником економічного відновлення країни. Залучення усіх соціальних груп до економічних процесів, розвиток людського капіталу, зменшення рівня нерівності та створення рівних можливостей для економічної діяльності сприятиме підвищенню конкурентоспроможності української економіки у довгостроковій перспективі.

Соціальна інклюзія є важливим стратегічним напрямом економічного розвитку, який забезпечує ефективне використання людського капіталу, зменшення соціально-економічної нерівності та стимулювання інноваційної

активності населення. В умовах сучасних глобальних викликів державна політика має бути орієнтована на створення умов для рівного доступу до ринку праці, освіти, підприємницької діяльності та фінансових ресурсів. Для України соціальна інклюзія стає не лише соціальним, а й економічним пріоритетом, який може забезпечити стійкий розвиток у період післявоєнного відновлення.

За даними Міністерства освіти і науки України (2025), спостерігається позитивна динаміка в розвитку інклюзивної освіти. Зокрема, кількість інклюзивних класів у закладах загальної середньої освіти зросла з 18 681 у 2020/2021 навчальному році до 33 397 у 2024/2025 році. Відповідно, кількість учнів з особливими освітніми потребами збільшилася з 25 078 до 47 610 за той самий період. Це свідчить про підвищення доступності освіти для дітей з особливими потребами та покращення умов їхнього навчання.

Однак, незважаючи на певні позитивні тенденції, рівень інклюзії в Україні залишається нижчим порівняно з деякими європейськими країнами. За даними Міністерства освіти і науки України (2025), показник інклюзії у сфері освіти в Україні становить лише 15%, тоді як у Литві цей показник досягає 90%, у Польщі та Словаччині — 42%, в Угорщині — 57%. Це вказує на необхідність подальшого розвитку інклюзивної освіти та впровадження ефективних механізмів підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

Станом на 1 січня 2025 року в Україні створено 700 інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), з яких 674 продовжують функціонувати в умовах воєнного стану (Міністерство освіти і науки України, 2025). Ці центри надають послуги з проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку, корекційно-розвиткові послуги та здійснюють психолого-педагогічний супровід під час навчання дітей з особливими освітніми потребами, включаючи внутрішньо переміщених осіб.

Щодо зайнятості осіб з інвалідністю, за даними Державної служби зайнятості (2024), спостерігається тенденція до зростання рівня працевлаштування цієї категорії населення. Однак, рівень зайнятості осіб з інвалідністю все ще залишається нижчим порівняно із загальним рівнем зайнятості населення. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення програм професійної реабілітації та створення сприятливих умов для працевлаштування осіб з інвалідністю.

За даними Державної служби статистики України (2024), у 2022 році рівень зайнятості населення віком 15–70 років становив 55,3%, що на 1,7 відсоткових пункти менше порівняно з 2021 роком. Рівень безробіття за методологією МОП у 2022 році склав 9,6%, що на 0,5 відсоткових пункти більше, ніж у попередньому році. Ці показники свідчать про певне погіршення ситуації на ринку праці, що може негативно впливати на рівень соціальної інклюзії.

Коефіцієнт Джині, який відображає рівень нерівності в розподілі доходів, у 2022 році становив 26,1, що свідчить про помірний рівень нерівності в Україні. Водночас частка населення, що живе за межею бідності, за національними критеріями, у 2022 році склала 23,1%, що на 2,3 відсоткових пункти більше порівняно з 2021 роком (Державна служба статистики України, 2024). Це вказує на зростання бідності та необхідність посилення заходів соціальної підтримки.

Рівень фінансової інклюзії в Україні залишається недостатньо високим. За даними дослідження 2021 року, 57% респондентів користувалися фінансовими продуктами упродовж останніх двох років, тоді як 21% зверталися до родичів чи друзів з проханням позичити гроші, уникаючи використання фінансових послуг (Державна служба статистики України, 2024). Це вказує на потенціал для розвитку фінансової інклюзії в країні.

Система охорони здоров'я також стикається з численними викликами. Обмежений доступ до якісних медичних послуг, особливо у віддалених регіонах та

серед внутрішньо переміщених осіб, суттєво ускладнює процес соціальної інтеграції. Війна додатково посилила навантаження на систему охорони здоров'я, що призводить до зростання нерівності в доступі до медичних послуг.

Означені негативні наслідки є також одними з ознак та форм прояву соціальної

ексклюзії – процесу виключення людини чи групи людей з певної системи соціально-економічних відносин (Овчарова, 2017).

Основні показники, що характеризують тенденції у сфері соціальної інклюзії та ексклюзії в Україні представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка основних показників соціальної ексклюзії та інклюзії в Україні протягом 2021-2024 рр.

Показник	2021	2022	2023	2024
Показники соціальної ексклюзії				
Рівень безробіття, %	9,1	9,6	9,8	9,3
Частка населення за межею бідності, %	20,8	23,1	24,5	22,7
Частка населення без доступу до банківських послуг, %	22	21	19	17
Показники соціальної інклюзії				
Коефіцієнт Джині	25,7	26,1	26,9	26,5
Кількість учнів в інклюзивних класах, осіб	32 686	33 861	40 354	47 610

Джерело: складено на основі Державної служби статистики України (2024); Міністерства освіти і науки України (2025); Державної служби зайнятості України (2024).

Аналіз наведених показників свідчить про поступове зростання рівня соціальної інклюзії в Україні, проте багато питань залишаються відкритими. Погіршення ситуації на ринку праці та зростання рівня бідності є серйозними викликами, які потребують комплексного підходу. Водночас, позитивні зрушення в освіті та фінансовій інклюзії демонструють потенціал для подальшого розвитку.

Перспективи розвитку соціальної інклюзії в Україні залишаються значними. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у ринок праці через програми перекваліфікації та підтримки підприємництва може суттєво покращити рівень зайнятості та економічної активності населення. Особливо важливим є розвиток цифрових технологій, що дозволяють забезпечити дистанційну зайнятість та розширити доступ до фінансових і освітніх ресурсів. Державні ініціативи, спрямовані на підвищення фінансової грамотності населення та розвиток інфраструктури

інклюзивної освіти, також можуть відіграти ключову роль у формуванні стійкої соціально-економічної моделі розвитку.

Додатковим чинником, що сприятиме зміцненню соціальної інклюзії, є реформування системи соціального захисту. Підвищення адресності соціальних виплат, запровадження гарантованого мінімального доходу та розширення програм житлових субсидій можуть суттєво покращити добробут малозабезпечених категорій населення. Окремої уваги потребує питання розвитку медичного страхування, що дозволить знизити фінансове навантаження на громадян та забезпечити рівний доступ до медичних послуг.

Значну роль у розвитку соціальної інклюзії відіграють міжнародні партнери України, зокрема Європейський Союз, Світовий банк та ООН, які активно підтримують проекти у сфері соціального захисту, інклюзивної освіти та розвитку цифрових технологій. Успішна реалізація

євроінтеграційного курсу сприятиме впровадженню найкращих практик соціальної політики, що вже довели свою ефективність у країнах ЄС.

З огляду на сучасні виклики, соціальна інклюзія має стати стратегічним пріоритетом державної політики. Ефективне використання міжнародного досвіду, розвиток інфраструктури соціальної підтримки, реформування ринку праці та запровадження новітніх технологій дозволять Україні поступово підвищити рівень соціальної інтеграції населення, що, у свою чергу, позитивно позначиться на загальному економічному розвитку країни.

Висновки. Соціальна інклюзія є одним із ключових чинників економічного розвитку України, оскільки сприяє розширенню трудового потенціалу, зменшенню рівня бідності та підвищенню соціальної стабільності. Водночас, реалізація ефективної політики соціальної

інклюзії потребує вирішення низки проблем, зокрема забезпечення працевлаштування вразливих категорій населення, покращення доступу до фінансових та медичних послуг, реформування системи соціального захисту тощо.

Перспективи розвитку соціальної інклюзії в Україні пов'язані з впровадженням програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, розвитком цифрової економіки, реформуванням освітньої та медичної систем, а також залученням міжнародної допомоги. В умовах військових дій та повоєнного відновлення країни соціальна інклюзія має стати стратегічним пріоритетом державної політики, що забезпечить довгостроковий економічний розвиток та підвищення рівня життя громадян.

Література:

- Гесць, В. М. (2018). Економічну практику – на наукове підґрунтя. *Економіка України*, (10), 3–9. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/download/2018-10-1/2018-10-1/15036>
- Григор'єва, Н. (2024). Перспективи становлення інклюзивної економіки в Україні. У *Десяті ювілейні всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць* (м. Тернопіль, 12 листопада 2024 року). <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/52766/1/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F%20%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%E2%80%99%D1%94%D0%B2%D0%B0.pdf>
- Державна служба зайнятості. (2024). *Дані щодо кількості зареєстрованих безробітних та надання їм послуг, а також кількості зареєстрованих вакансій*. <https://dcz.gov.ua/opendate>
- Державна служба статистики України. (2024). *Демографічна та соціальна статистика*. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
- Красота, О. В., & Андреева, В. А. (2021). *Соціальне підприємництво як інструмент соціальної інклюзії в умовах економічної невизначеності*. У *Економіка невизначеності: зміст, оцінювання, регулювання: колективна монографія* (с. 257–271). ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». https://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/radionova_0013.pdf#page=257
- Красота, О. В. (2024). Модель стратегії макроекономічної стабілізації національної економіки на засадах соціальної інклюзії. *Вісник*

- Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*, 1(224), 45-54 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2024/224-1/67>
- Міністерство освіти і науки України. (2025) *Статистичні дані*. <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>
- Миколюк, А. (2024). Проблеми та пріоритети розвитку інклюзивної освіти в Україні: економічний аспект. *Економіка та суспільство*, (67). DOI: 10.32782/2524-0072/2024-67-42.
- На Урок. (2024). *Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року: огляд інновацій*. <https://naurok.com.ua/post/nacionalna-strategiya-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya-na-period-do-2029-roku-oglyad-innovaciy>
- Науменкова, С., & Міщенко, С. (2021). Цифрова фінансова інклюзія: нові можливості для досягнення цілей сталого розвитку. У А. І. Ігнатюк (Ред.), *Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління: матеріали II Міжнародного форуму* (с. 47–50). Київ. https://efbm.org/wp-content/uploads/2021/10/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8_%D0%95%D0%A22.pdf#page=47
- Овчарова, Л. М. (2017). Причини та форми прояву соціальної ексклюзії у сучасному українському суспільстві. *Молодий вчений*, 10(50), 745-749. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/170.pdf>
- Сергієнко, І. Г., & Ксендзук, В. В. (2023). Роль інклюзії у досягненні Національних цілей сталого розвитку. *Економіка, управління та*

адміністрування, (4) (106), 115–122.

<http://ema.ztu.edu.ua/article/view/296205/288632>

13. Швець, З., & Белоусов, Ю. (2018). *Звіт за результатами дослідження «Оцінка можливості інтеграції вразливих груп населення в життя громади м. Полтави задля створення безпечного середовища»*. Експертний центр з прав людини. Міжнародний фонд «Відродження».

[https://ecpl.com.ua/wp-](https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2019/03/Zvit_poltavaukr.pdf)

[content/uploads/2019/03/Zvit_poltavaukr.pdf](https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2019/03/Zvit_poltavaukr.pdf)

14. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. (2021). *Шляхи до Стійкості, Сталості та Інклюзивності. Системне діагностичне дослідження економіки України. Перегляд 2021 року* (Звіт № 160096-UA).

<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/22da68b1e1b5d2431759e8134bfe3180-0080062021/original/Ukraine-SCD-2021-uk.pdf>

15. Organization for Economic Co-operation and Development. (2022). *Social policies for an inclusive recovery in Ukraine*.

[https://www.oecd.org/en/publications/social-policies-](https://www.oecd.org/en/publications/social-policies-for-an-inclusive-recovery-in-ukraine_506fceb-en.html)

[for-an-inclusive-recovery-in-ukraine_506fceb-en.html](https://www.oecd.org/en/publications/social-policies-for-an-inclusive-recovery-in-ukraine_506fceb-en.html)

16. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.

[http://www.c31.uni-](http://www.c31.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf)

[oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf](http://www.c31.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf)

17. Stiglitz, J. E. (2015). *The Price of Inequality*. W.W. Norton & Company. [https://www.norton.com/books/the-](https://www.norton.com/books/the-price-of-inequality/)

[price-of-inequality/](https://www.norton.com/books/the-price-of-inequality/)